

A SZÁMÍTÓGÉP ÉS A LATIN IGÉK

CSER ANDRÁS | HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont,

Pázmány Péter Katolikus Egyetem | cser.andras@nytud.hun-ren.hu | DOI 10.18135/PG70.2024.3

„Ugye, kérem, milyen csúnya szó ez, hogy számítógép? Olyan, mintha azt mondanánk valakire, hogy rosszindulatú, számító ember.”

Ruzsa Imre, 1993

1. Bevezetés

Ebben a rövid írásban egy egyszerű kvantitatív vizsgálat eredményéről számolunk be, amelyet a múlt időt kifejező latin igealakok körében végeztünk. A kérdés, amelyre a választ kerestük, a következő: megfeleltethetők-e a morfológiailag kifejezett kétféle múlt idő használatában mutatkozó mennyiségi különbségek az igék bármilyen jelentéstani tulajdonságának? Mondanak-e nekünk bármi érdekeset a számok, amelyeket óhatatlanul kiad nekünk a megfelelő keresőkifejezésre egy digitális adatbázis? A választ megelőzendő: igen, található összefüggés a számszerűen megállapítható skála két szélső tartománya és az igék legtágabb értelemben vett szemantikai alapkategóriái között.

A latin igeragozási rendszerben minden számban és személyben háromféle finit alak fejezi ki a múltidejűséget. Az ún. *praesens perfectum* (a bevettebb nemzetközi terminológiában egyszerűen *perfectum*), a *praeteritum imperfectum* (avagy pusztán *imperfectum*) és a *praeteritum perfectum* (avagy *plusquamperfectum*). A harmadik ezek közül lényegében kizárólag a múlt idejű eseményhez képest még korábbi esemény jelölésére szolgál, és a továbbiakban nem ejtünk róla szót. Az (1)-ben néhány egyes szám harmadik személyű példával illusztráljuk a *praesens perfectum* és a *praeteritum imperfectum* alakokat, melyek két különböző tőből jönnek létre (a magyar terminológiában a *perfectum* és az *imperfectum* kifejezések a tövek különbségére utalnak); az alakok morfológiájával részletesen foglalkozunk Cser (2015)-ben.

(1)	szótári alak	<i>seco</i> 'vág'	<i>rideo</i> 'nevet'	<i>venio</i> 'jön'	<i>sum</i> 'van'
	praesens perfectum	<i>securit</i>	<i>risit</i>	<i>venit</i>	<i>fuit</i>
	praeteritum imperfectum	<i>secabat</i>	<i>ridebat</i>	<i>veniebat</i>	<i>erat</i>

Az igeidők szemantikai jellemzésére jelenleg valószínűleg Pinkster (2015: 379–472) a legjobb összefoglalás, bőséges illusztráló anyaggal. Itt mi csak néhány lényeges pontot emelünk ki. A kétféle múltidő jelentésbeli különbségének leírására szokták alkalmazni a „pontoszerű” vs. „folyamatos” megkülönböztetést, és joggal; ugyanakkor a *praesens perfectum* szembeötlő gyakorisága (l. lentebb számszerűen) is mutatja, hogy ez az alak egészen egyszerűen a múltra vonatkoztatás leginkább jelöletlen változata lehet,

2. Adatok

Saját számításaink forrása a Packard Humanities Institute adatbázisa volt (latin.pack-hum.org). Ez digitalizált formában tartalmazza a Kr. u. 200 előtti teljes latin irodalmi szövegállományt, és a későbbi szövegeknek is egy részét; a klasszikus latinság tekintetében teljesnek mondható. Az szövegkorpuszból 37 ige praesens perfectum E3 és praeteritum imperfectum E3 alakjának előfordulásait gyűjtöttük ki. Az E3 alakoknak két nagy előnye van egy ilyen vizsgálat szempontjából: ezekből a korpuszban több van, mint a többi szám/személy alakból (ehhez l. Cser, 2021), és fonológiaiag is egyértelműbbek, ezért jóval kisebb a homográfia veszélye, mint az 1. és 2. személyű igealakoknál. Az igék kiválasztásában két szempont vezérelt. Egyfelől olyan igékre van szükség, amelyek eléggé gyakoriak ahhoz, hogy az előfordulásaik értelmezhető mennyiségű adatot nyújtsanak; ezért a 37 ige közé csak olyanok kerültek, amelyek kétféle keresett alakja együttesen legalább 150-szer megtalálható a korpuszban. Másfelől nyilvánvalóan el kellett kerülni a homográfiát; ezért néhány olyan igen gyakori ige is kimaradt a válogatásból, mint pl. a *verto* 'fordít' vagy a *venio* 'jön', amelynek a praesens imperfectum E3 és a praesens perfectum E3 alakja homográf (a *verto*-nál homofón is). A 37 ige betűrendes listáját a (2)-ben adjuk meg.

(2)	<i>absum</i> 'nincs ott'	<i>iubeo</i> 'parancsol'
	<i>accipio</i> 'kap'	<i>mitto</i> 'küld'
	<i>adfero</i> 'odavisz'	<i>nego</i> 'tagad'
	<i>adsum</i> 'ott van'	<i>placeo</i> 'tetszik'
	<i>ago</i> 'tesz'	<i>pono</i> 'tesz'
	<i>amo</i> 'szeret'	<i>possum</i> 'képes'
	<i>capio</i> 'fog'	<i>quaero</i> 'kér(dez)'
	<i>cogo</i> 'kényszerít'	<i>recipio</i> 'kap'
	<i>credo</i> 'hisz'	<i>reddo</i> 'visszaad'
	<i>debeo</i> 'tartozik'	<i>scribo</i> 'ír'
	<i>desum</i> 'hiányzik'	<i>sto</i> 'áll'
	<i>dico</i> 'mond'	<i>sum</i> 'van'
	<i>doceo</i> 'tanít'	<i>teneo</i> 'tart'
	<i>duco</i> 'vezet'	<i>trado</i> 'átad'
	<i>efficio</i> 'elér'	<i>veto</i> 'tilt'
	<i>facio</i> 'csinál'	<i>video</i> 'lát'
	<i>fero</i> 'visz'	<i>vivo</i> 'él'
	<i>gero</i> 'hord'	<i>volo</i> 'akar'
	<i>habeo</i> 'birtokol'	

Miután tehát ezen igék fent említett két-két alakjának minden előfordulását kigyűjtöttük, a két szám arányát néztük meg, és ez alapján rendeztük sorba az igéket. Ez látható listázott formában a (3)-ban, grafikusán pedig az 1. ábrán.

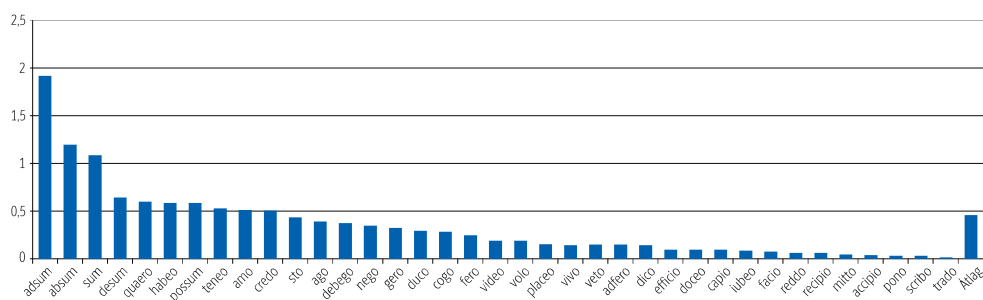
(3)	ige	praet. impf.	praes. perf.	impf/perf arány
	<i>adsum</i> 'ott van'	210	110	1,909
	<i>absum</i> 'nincs ott'	113	95	1,189
	<i>sum</i> 'van'	9733	9032	1,078
	<i>desum</i> 'hiányzik'	128	202	0,634
	<i>quaero</i> 'kér(dez)'	85	141	0,603
	<i>habeo</i> 'birtokol'	884	1521	0,581
	<i>possum</i> 'képes'	993	1716	0,579
	<i>teneo</i> 'tart'	222	425	0,522
	<i>amo</i> 'szeret'	53	104	0,510
	<i>credo</i> 'hisz'	113	229	0,493
	<i>sto</i> 'áll'	149	348	0,428
	<i>ago</i> 'tesz'	199	515	0,386
	<i>debeo</i> 'tartozik'	161	428	0,376
	<i>nego</i> 'tagad'	74	213	0,347
	<i>gero</i> 'hord'	119	377	0,316
	<i>duco</i> 'vezet'	117	398	0,294
	<i>cogo</i> 'kényszerít'	72	253	0,285
	<i>fero</i> 'visz'	232	950	0,244
	<i>video</i> 'lát'	175	946	0,185
	<i>volo</i> 'akar'	180	989	0,182
	<i>placeo</i> 'tetszik'	137	901	0,152
	<i>vivo</i> 'él'	29	196	0,148
	<i>veto</i> 'tilt'	22	150	0,147
	<i>adfero</i> 'odavisz'	41	281	0,146
	<i>dico</i> 'mond'	496	3419	0,145
	<i>efficio</i> 'elér'	16	158	0,101
	<i>doceo</i> 'tanít'	24	247	0,097
	<i>capio</i> 'fog'	40	412	0,097
	<i>iubeo</i> 'parancsol'	128	1523	0,084
	<i>facio</i> 'csinál'	222	2923	0,076
	<i>reddo</i> 'visszaad'	21	354	0,059
	<i>recipio</i> 'kap'	24	417	0,058
	<i>mitto</i> 'küld'	35	785	0,045
	<i>accipio</i> 'kap'	39	1069	0,036
	<i>pono</i> 'tesz'	28	845	0,033
	<i>scribo</i> 'ír'	25	1000	0,025
	<i>trado</i> 'átad'	4	355	0,011

Átlag 0,451

A lista élet tekintve azonnal szembeötlök, hogy összesen három olyan ige van, amelyeknek többször fordul elő a praeteritum imperfectum, mint a praesens perfectum E3 alakja: a létige és két igekötős alakja (*sum* 'van', *adsum* 'ott van', *absum* 'nincs ott'), de előkelő helyen áll még a *sum* másik két összetétele (*desum* 'hiányzik', *possum* 'képes'). A létige talán tekinthető a *par excellence* statikus jelentésű igének, és a lista első negyedében valóban leginkább statikus jelentésű igéket látunk (*habeo* 'birtokol', *teneo* 'tart', melyek jelentése a létigéével rokon, vagy a lelkiállapotot kifejező *amo* 'szeret', *credo* 'hisz'). A lista végén azonban sokkal jellemzőbbek a cselekvést kifejező, dinamikus jelentésű igék (*trado* 'átad', *pono* 'tesz', *scribo* 'ír', *mitto* 'küld', *reddo* 'visszaad', *facio* 'csinál', *iubeo* 'parancsol') és a dinamikus-mozzanatos, bár kevésbé aktív jelentésűek (*accipio* 'kap', *recipio* 'kap'). Ezeknél, úgy tűnik, sokkal természetesebb a jelöletlen, eredetileg inkább mozzanatosságot kifejező praesens perfectum használata. A lista élén, a statikus jelentésűek közé keveredő *quaero* csak első ránézésre lóg ki a sorból; a *quaerebat* 'kérte, kérdez(get)te' természetes módon fejezi ki az ismétlődő, bizonytalan kimenetelű próbálkozást, tehát a praeteritum imperfectum kvázi-modális használata indokolja ennél az igénél a magasabb arányt.

3. Konklúzió

A fennmaradt latin (nem feliratos) szövegek teljes korpuszán végzett adatgyűjtés egyszerűen, de szemléletesen illusztrálja azt a meglátást, amely a nyelv leírásában valamilyen formában már régen jelen volt, de számszerűsíteni nem volt mód, az igék szemantikai osztályaihoz pedig (tudomásunk szerint) explicit módon nem kötötték. A múlt idő kétféle morfológiai kifejezés módja közötti különbség határozottan kirajzolódik az igék szemantikai kategóriáinak függvényében. Ez annyit jelent, hogy minél statikusabb egy ige jelentése, annál gyakrabban fordul elő múlt idejű jelentés esetén a praeteritum imperfectummal kifejezett alakban, és minél dinamikusabb, aktívabb, annál ritkábban.

1. ábra. A praet. impf. és a praes. perf. aránya a vizsgált igéknél

Irodalom

- Cser, A. (2015). The nature of phonological conditioning in Latin inflectional allomorphy. *Acta Linguistica Academica* 62 (pp. 1–35).
- Cser, A. (2021). Implikációs viszonyok és jelölő funkció a latin igeragozásban: előtanulmány. In Havas F., Horváth K., Hrenek É. & Ladányi M. (szerk.), *A grammatikától a retorikáig: Nyelvészeti tanulmányok C. Vladár Zsuzsa tiszteletére* (pp. 30–36). ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék.
- Pinkster, H. (2015). *The Oxford Latin Syntax, vol. 1*. Oxford University Press.